

EXPRESSION OF MORAL PRINCIPLES IN THE SPIRITUAL HERITAGE OF ALISHER NAVOI

Uzakova Lola Abdurashitovna, Researcher at the Samarkand, State Institute foreign languages

ВЫРАЖЕНИЕ НРАВСТВЕННЫХ ПРИНЦИПОВ В ДУХОВНОМ НАСЛЕДИИ АЛИШЕРА НАВАИ

Узакова Лола Абдурашитовна, Исследователь самаркандского государственного института иностранных языков

ALISHER NAVOIY MA'NAVIY MEROSIDA AXLOQ PRINSIPLARINI IFODALANISHI

**Uzoqova Lola Abdurashitovna
SamDCHTI tadqiqotchisi**

SamDU dotsenti S.Abdullaev taqrizi asosida

Annotation: In the works of Alisher Navoi, he instilled a sense of love for people, for whom he called people to good deeds, cooperation, and mutual solidarity, for whom he called rulers and great people to the path of goodness and justice. In them, the lyrical hero of the philosopher-poet, thinker, and humanist poet Navoi, who dreamed of the reign of enlightenment and moral virtues, speaks fully and completely about the coming of an era of justice and general prosperity. This article analyzes the socio-philosophical issues of the role of the category of morality in the spiritual heritage of Alisher Navoi, the inextricable link between man and society, the rise from ignorance to perfection, and the upbringing of truly human virtues.

Key words: spirituality, morality, principle, diligence, culture, perfection, ignorance, consciousness, perception, worldview, Islam, faith, conscience.

Аннотация: Творчество Алишера Навои проникнуто чувством любви и сострадания к людям, призывавшим людей к добрым делам, сотрудничеству и объединению, а правителей и великих людей — следовать по пути добра и справедливости. В них лирический герой Навои, поэт-философ, мыслитель, поэт-гуманист, мечтавший о царстве просвещения и нравственных добродетелей, полно и всецело говорит о наступлении эпохи справедливости и всеобщего благоденствия. В статье дается социально-философский анализ таких вопросов, как роль категории нравственности в духовном наследии Алишера Навои, неразрывная связь человека и общества, восхождение от невежества к совершенству, воспитание истинно человеческих качеств.

Ключевые слова: духовность, нравственность, принцип, трудолюбие, культура, совершенство, невежество, сознание, восприятие, мировоззрение, ислам, вера, совесть.

Annotatsiya: Alisher Navoiy ijodida u insonlarni ezgu ishlarga, hamkorlikka, o'zaro hamjihatlikka da'vat etgan, hukmdorlar, ulug' zotlarni ezgulik, adolat yo'liga da'vat etgan insonlarga mehr-muhabbat tuyg'usi singdirilgan. Ularda ma'rifat va axloqiy fazilatlar saltanatini orzu qilgan faylasuf shoir, mutafakkir, insonparvar shoir Navoiyning lirik qahramoni, adolat va umumiy farovonlik davri kelishi

l.uzakova@mail.ru

Tel: (90) 191-50-50

<https://orcid.org/0009-0009-4112-0299>

to'g'risida to'liq va to'la gapiradi. Ushbu maqolada Alisher Navoiy ma'naviy merosida axloq kategoriyasini o'rni, inson va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, jaholatdan komillikka ko'tarilish, chinakam insoniy fazilatlarini tarbiyalash kabi masalalar ijtimoiy-falsafiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *ma'naviyat, axloq, prinsip, mehnatsevarlik, madaniyat, komillik, jaholat, ong, idrok, dunyoqarash, islom, imon, vijdon.*

Kirish. Mutafakkir Alisher Navoiyning hayoti va ijodiy faoliyati temuriylar saltanatining oltin davriga to'g'ri keldi. Davlat arbobi va shoir sifatida faoliyat ko'rsatgan Navoiy jamiyat ijtimoiy-ma'naviy muhitini belgilovchi mafkuraviy ta'limotlarga befarq bo'lmagan, albatta. Shoir dunyoqarashi va ijodining g'oyaviy asoslari haqida uning asarlari bir muncha tasavvur bera oladi.

Mutafakkirning badiiy asarlaridagi ilg'or axloqiy g'oyalar, kategoriyalar, tamoyillar ijobiy qahramonlar obrazlarida tasvirlanadi. Bundan tashqari mutafakkirning asarlarida jamiyatdagi turli toifalarning axloqiy qiyofasi yoritilgan.

Alisher Navoiyning ijtimoiy-axloqiy qarashlari shoirning deyarli butun ma'naviy merosini qamrab olgan. Mutafakkirning amaliy faoliyati u yoki bu tarzda uning axloqiy ta'limotini real hayotda amalga oshirishga qaratilgan edi. Navoiy o'z asarlarida inson va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni jahon taraqqiyotining uzilmagan zanjirining umumiy bo'g'ini sifatida ko'rsatdi. Navoiyning inson taraqqiyoti haqidagi qarashlari inson va jamiyat haqidagi o'sha paytda mavjud bo'lgan qarashlarga asoslanadi. Inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning ushbu kontseptsiyasida shaxsning oqilona, ijodiy rivojlanishi ustuvor ahamiyatga ega edi.

- **Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).** Alisher Navoiyning ma'naviy merosi dastlab uning zamondoshlari tomonidan o'rganilgan. Do'sti va davlat hukmdori Husan Boyqaroning "Risola" asarida, uning ustozlari va ruhan yaqin do'sti Abdurahmon Jomiyning "Haft Afrang", "Yusuf va Zulayho", "Devaniy" asarlarida, tarixchi olim Mirxondning "Ravzat us-safo" tarixiy risolasida, tarixchi Xondamirning Alisher Navoiyga bag'ishlangan "Makorim ul-axloq" (" Axloq go'zalligi "), Zayniddin Vosifiy "Badoe ul-vaqoe" asarida", Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida buyuk mutafakkir shaxsi va uning bardavom merosini tavsiflashga harakat qilindi. Hozirgi davrda bu asarlar mutafakkirning

yashagan davri, hayoti va ijodini o'rganish uchun muhim ahamiyatga egadir.

Yevropada XIX asrdan boshlab shoirning adabiy asarlarini tizimli tahlil qilish va o'rganish boshlandi. XIX - asrning 1-yarmida Yevropada Alisher Navoiy asarlari matnlarini nashr etish, shu asarlar asosida yaratilgan lug'atlar nashr qilish boshlandi. O'sha davrda Kartmer, Pave de Kurteil, Ogaha Sirri Levend, I.N.Berezin, M.Nikitskiy, V.V.Vilyaminov-Zernov tomonidan boshlangan Navoiy asarlarini o'rganishni qayd etishni lozim deb bilamiz.

Ulug' shoirning falsafiy-axloqiy dunyoqarashi barcha asarlari, jumladan "Xamsa"da ham aks etganini ko'rish mumkin. Ularda sevgi, muhabbat, yaxshilik, yomonlik, majoziy ishq, sabr, qanoat, himmat, saxiylik kabi tushunchalar tahlili berilgan. Navoiy falsafiy-axloqiy ta'limotining asosiy mazmuni inson mohiyati, ma'naviy olami masalalarini qamrab oladi. Shuning uchun mutafakkirning falsafiy-axloqiy qarashlari hozirgi kunda ham yoshlar ma'naviy dunyosini boyitishda muhim ahamiyatga egadir.

"Farhod va Shirin" dostoni falsafiy-axloqiy asardir. Bu asarda inson aqlining kamolot sari yuksalishi o'z aksini topgan. Dostondagi botiniy ma'no, undagi ideal dunyo hayotining tasvirini beradi. Bu dunyoga muhabbat, ezgulik, do'stlik va birdamlik xos bo'lib, yaxshilik yovuzlik ustidan g'alaba qiladi, adolat, donolik, muhabbat barqaror bo'ladi.

Navoiyning "Layli va Majnun" dostoni ham botiniy mazmuniga ko'ra falsafiy-axloqiy ma'noga egadir. Ammo "Layli va Majnun" asari ishqiy mavzuda yaratilgan boshqa asarlardan farq qiladi. Navoiy talqinida oshiq va ma'shuqaning avomga xos ishq (nafsoniy sevgi) kamolga etib majoziy (rahmoniy ishq)qa aylanadi. Majnun Layli jamolida Alloh tajalliy (aks etishi)sini ko'radi. Shuning uchun u Allohni qalbi tanu joni bilan sevadi. Majnun ishq yuksak namuna, mehr-oqibati, pok axloqi esa ibrat bo'la oladi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Navoiyning axloqiy qarashlarida yaxshilik va yomonlik tushunchasi ham keng yoritiladi. U ushbu tushunchani juda keng ma'noda tushunib, u orqali yoshlarning xulq-odobi va yurish-turishini, axloqiy fazilatlarini baholaydi. Yoshlarning o'z baxti yo'lida mehnat qilishi, o'z atrofida qilargalarga yaxshi munosabatda bo'lishi, o'zgalar baxtini o'z baxti deb bilishi, boshqalarning quvonchiga quvonish komillikning belgisi ekanligini takror-takror eslatib o'tadi.

Navoiyning yaxshilik va yomonlik ildizlarini insonlarning o'zaro munosabatidan qidiradi, ularni ta'lim-tarbiya bilan bog'liq holda tahlil qiladi. Xudo insonni pok, hech qanday gunohsiz va nuqsonsiz qilib yaratgan. Yaxshi va yomon odatlarni kasb qilish faqat insonning o'ziga, oila, tashqi muhit va maktabga bog'liq. Uning fikricha, yaxshilik va yomonlik ikkita qarama-qarshi kuch bo'lib, ular bir-biri bilan doimo kurash olib boradi. Ular hayotda bir-biri bilan kelisha olmaydi. Insonda yaxshilik va yomonlikning asosi, kurtagi bo'ladi. Odamning xatti-harakati va faoliyatida uning namoyon bo'lishi o'ziga bog'liq holatdir. Shuning uchun inson faqat yaxshilik qilishi, bu dunyoda u yaxshi nom qoldirishga intilishi, o'zgalarga ranj-u ozor bermasligi lozim.

Mutafakkirning qadimgi Eron podshohlari hamda ularning tarixiy qahramonliklari va shaxsiyatlari haqida hikoya qiluvchi asari "Tarixi muluki Ajam"dir. Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma" dostoni va "Tarixi Tabariy" kitobi "Tarixi muluki Ajam" uchun asosiy manba vazifasini o'tagan. Muqaddas dinimiz tarixiga taalluqli rivoyatlar, xususan, bir qancha payg'ambarlar hayot yo'li, Aflotun (Platon), Batlimus (Ptolemey), Buqrot (Gippokrat) singari donishmandlar hayoti va faoliyatiga oid ma'lumotlarni bilib olishda "Tarixi anbiyo va hukamo" asari qimmatli manba hisoblanadi. Alisher Navoiyning yuqorida tilga olingan har ikki asari falsafa tarixida alohida o'ringa ega.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Alisher Navoiy axloqni ideal tushuncha sifatida emas, balki odamlar o'rtasidagi haqiqiy munosabatlarni, ularning oila va jamiyatdagi xatti-harakati va xulq-atvorini tartibga soluvchi ta'limot sifatida qaragan.

Navoiy qahramonlari o'zlarining hayotiy kuchlari bilan o'ziga xos zotlarini o'ziga tortadi, fe'l-

atvoridagi ijobiy xislatlari bilan hurmat qiladi, jamiyatdagi axloq prinsiplariga qat'iy amal qiladi, axloq prinsiplariga amal qilmaydigan insonlarni esa mensimaydi.

Alisher Navoiy "Mahbub ul-qulub"da axloq falsafasi, etikaga taalluqli barcha muhim masalalar haqida qimmatli fikrlarini bildiradi. Navoiyning bu asarida ko'rib chiqilgan masalalar tasavvuf falsafasiga emas, balki insonshunoslik, antropologiyaga taalluqlidir. Navoiy "Mahbub ul-qulub"ning birinchi qismida siyosat falsafasi, podshohlar siyosati haqida fikr yuritadi. Alloma bu asarida zolim va johil podshohlarni, vazirlarni el, ulus boshiga kelgan balo, ofat deb tanqid qiladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Yuqorida bildirilgan fikrlar shunday xulosa qilish mumkinki Navoiy ijtimoiy-siyosiy, falsafiy-axloqiy qarashlarining asosiy mazmuni inson mohiyati, ma'naviy olami, odobi, xulq-atvori masalalaridan iboratdir. Alisher Navoiy asarlarining o'ziga xosligi shundaki, ularda insonning ruhiy-ma'naviy kamolotga etish jarayoni chuqur tahlil qilinadi va tavsiflanadi. Shoir bunda sharqona tafakkur tarixida odat tusiga kirgan zohiriylik va botiniylikning dialektikasidan mohirona foydalangan. Mutafakkir asarlari g'oyasi asosida insonni ulug'lash, unga nisbatan bo'lgan chuqur mehr-muhabbat yotadi. Shu nuqtai nazardan olganda har bir avlod shoir ijodiga o'z davri talablariga asoslangan holda yondashadi. Shuning uchun Navoiyning ijodi har bir davrda o'zgacha mazmun kasb etib, yangi qirralari bilan namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. "Alisher Navoiy ijodiy merosining umumbashariyat ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotidagi o'rni" xalqaro ilmiy anjuman materiallari. – Navoiy, –2017. –B.9.

2.Navoiy Alisher. Hayrat ul-abror, MAT,7-jild, – Toshkent, 1991, 26-bet.

3.Navoiy Alisher. Hayrat ul-abror, MAT,7-jild, – Toshkent, 1991, 297-bet.

4.Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. O'n jildlik, 6-jild. Xamsa. Hayrat-ul abror. Farhod va Shirin. –Toshkent: O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. –B -6.

5.Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. MAT.J. 14. –Toshkent: Fan, 1998. –B. 58-59.